

Frederik I.s forordning af 14. maj 1523

– en kommentar til Benito Scocozza

Af Frank Pedersen

Fr. I's såkaldte 'Livsfæsteforordning' af 14. maj 1523 har atter været til debat. Denne gang er det Benito Scocozza, som i dette tidskrift har underkastet forordningen en nærmere undersøgelse.¹ Scocozzas undersøgelse har ledt til bemærkelsesværdige resultater. Han konkluderer således: »For det første påbyder forordningen i følge sin ordlyd *ikke* livsfæste. Ud fra dens indhold kan man altså *ikke* kalde den en 'livsfæsteforordning'. For det andet er der heller ikke tale om en kodificering af et livsfæste, der var samfundsmæssig sædvane, for der fandtes andet end livsfæste i samfundet«. Og Scocozza slutter, at forordningen er »en forordning, der ganske enkelt går i rette med kontraktbrud«. (Scocozza s 196) Scocozza når til denne overraskende konklusion ved en simpel men alligevel skarp-sindig nærlæsning af forordningens ordlyd, og hans velargumenterede og velunderbyggede artikel må betegnes som det væsentligste indlæg i debatten om den berømte forordning siden Aksel E. Christensens »Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste af 1523«, trykt i 1946.²

Scocozzas enkle metode taget i betragtning er hans resultater så meget mere overraskende, som han kan konstatere, at ihvertfald fra og med J. C. H. R. Steenstrup³ synes det er accepteret dogme, at forordningen af 14. maj 1523 medførte livsfæste. Selv om P. J. Jørgen-

sen⁴ og Fr. Skrubbeltrang kunne have deres tvivl, er Scocozza den første i dette århundrede, som klart og éntydigt afviser forordningen som havende det mindste at skaffe med et livsfæste. (Scocozza s 185ff) P. J. Jørgensen mente at livsfæste »vistnok« var den sædvanlige fæsteform i senmiddelalderen, og da 1523-forordningen således forbød jorddroters brud på den almindelige praksis måtte den jo betegne en lovmæssig kodificering af sædvanen. Skrubbeltrang var ikke ganske overbevist om det holdbare i kodificeringsteorien, men han gav Jørgensen ret i, at livsfæste sandsynligvis var det normale omkring 1523. Forskningens viden om dette var dog ringe og det kunne kun være en antagelse.⁵

Scocozzas artikel foranledigede et prompt svar fra A. E. Christensen⁶ I sit sidste arbejde gjorde denne kraftig indsigelse imod Scocozza. Ikke så meget mod hans argumentation kontra livsfæsteteorien som imod Scocozzas omhandling af Christensens artikel fra 1946. Scocozza havde ganske misforstået afhandlingens anlæg, indhold og historiografiske sammenhæng. Hensigten havde været et polemisk opgør med Kildeskriftselskabet og påvisning af det evolutionistiske historiesyns utilstrækkelighed. Indholdsmæssigt påviste 1946-artiklen således – imod den daværende opfattelse – at baggrunden for forordningen af 14. maj 1523 ikke kunne have været et almindeligt udviklet livsfæste, snarere tværtimod.

Frank Pedersen, f. 1953, cand.mag., adjunkt VUC Ringkøbing-Holmsland.

1. B. Scocozza: »Blev der indført livsfæste i Danmark i 1523?«, Fortid og Nutid, bd. XXIX s 184–201, Kbh. 1981.
2. Gengivet i A. E. Christensen: »Danmark, Norden og Østersøen«, s 205–27, Kbh. 1976.
3. J. C. H. R. Steenstrup: »Nogle undersøgelser om fæstebondens retsforhold i ældre tid«, Historisk Tidsskrift 5 R bd. VI, s 655–714, Kbh. 1886/87.
4. P. J. Jørgensen: »Dansk Retshistorie«, Kbh. 1940, s 474f.
5. Fr. Skrubbeltrang: »Det danske landbosamfund 1500–1800«, Kbh. 1978, s 20f.
6. A. E. Christensen: »Problemerne omkring forordningen om livsfæste af 1523«, Fortid og Nutid, bd. XXIX, s 672–681 (efterskrift ved K. Hørby) Kbh. 1982.

En samlet vurdering af Aksel E. Christensens nylige artikel kan kun give ret i K. Hørbys efterskrift, at den »vil finde sin plads blandt flere polemiske indlæg, der var karakteristiske for forfatteren og som indtager en central placering i forfatterskabet ved deres bidrag til belysning af forudsætningerne, præmisserne og de metodiske overvejelser bag væsentlige elementer i hans forskning, muligvis mere end ved selve den substans disse bidrag behandler«. (Christensen (1982) s 680). Artiklen afspejler tillige nok så meget et paradigmesammenstød mellem en marxistisk historieopfattelse og en mere traditionel borgerlig med solid basis i kildekritikken. Scocozzas tanker over 1523-forordningen ud fra hans klassekampsmodel får da naturligvis Christensens stempel som »løse funderinger« og hans afsluttende dom over Scocozzas afhandling er ud fra kildekritikerens synsvinkel hård: »Hvad der først og fremmest mangler i Scocozzas artikel, er den grundlæggende adskillelse mellem tolkning af forordningens ordlyd og dens deraf afledte retsindhold på den ene side og vurdering af den plads og betydning i det omgivende samfund på den anden side«. (Christensen (1982) s 677). For mig at se udmærker Christensens sidste artikel sig ved dens blotlæggelse af præmisserne for afhandlingen af 1946, ved dens korrektiv til Scocozzas historiografiske omhandling og ved dens fremhævelse af hvilke aspekter ved 1523-forordningen, som kræver nærmere undersøgelse. Af disse aspekter først og fremmest hvorvidt forordningen alene var en taktisk øjeblikbestemt handling beregnet til at stilne den sociale uro. Som Christensen bemærker går Scocozza tilsyneladende ind for denne tanke, men den underbygges ikke tilstrækkeligt.

Christensens indlæg er en kommentar til Scocozza, og svaret må eventuelt blive dennes. Det følgende forholder sig overvejende til Scocozzas artikel og søger i tilslutning til hans

konklusion at underbygge den yderligere. For nok er han især overbevisende i første del af sin konklusion, men for anden del er hans argumentation, omend uanfægtelig, så dog efter min opfattelse mangelfuld.

For spørgsmålet hvorvidt forordningen betegnede en kodificering af et alment udbredt livsfæste, baserer Scocozza sig især på A. E. Christensens nævnte artikel. Denne havde i sin undersøgelse af, hvor vidt fremskredet livsfæstet var før 1523, konkluderet, at »virkelighedsbaggrunden for forordningen om livsfæste af 1523 ikke har været et fremskredet livs- eller arvefæste, faktisk så lidt som retligt«. (Christensen (1946) s 226). Ud fra en undersøgelse af Skovklosters Regnskaber 1467–81 og Næsbyhoved Lens Regnskaber 1502–10 havde han konstateret så korte gennemsnitlige fæsteperioder, at et udbredt livsfæste måtte synes usandsynligt. Christensen sluttede imidlertid dette ud fra enkelte fejlagtigt antagne forudsætninger for begge regnskabers vedkommende; forudsætninger som forvrænger det endelige resultat. En korrektion af Christensens tal får dog ikke tvungende betydning for hans argumentation. Den underbygger den snarere og, som det skal ses senere, kan hans konklusion endvidere støttes ved en undersøgelse af fæstets længde på St. Agnethe klostres ejendom 1508–13. Tillige relaterer Scocozza Fr. I's forordning til Chr. II's Landlov af 1521 men desværre kun til det første kendte manuskript til denne lov, som blev udgivet af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge i 1824.⁷ I 1934 fremdrog J. Hvidtfeldt imidlertid et nyt håndskrift til Landloven.⁸ Dette manuskript er af et noget andet indhold end Kolderup-Rosenvinges, hvilket får betydning for Scocozzas argumentation. Hans konklusion ville således have stået stærkere, hvis han havde inddraget Hvidtfeldts håndskrift (ligesom misforståelsen m.h.t. Hvidtfeldts omtale af Chr. II's Landlov og 'livsfæsteforordningen' kunne have været undgået).⁹

7. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge (udg.): »Danske Recesser og Ordinantzer«, Kbh. 1824, s 1–68.

8. Jfr. hans artikel: »Et nyt haandskrift til Christiern den andens landlov«, Scandia bd. VII, s 160–66, Stockholm 1934. En fotokopi af denne lov haves på Århus Universitet, Historisk Institut.

9. Misforståelsen hos Scocozza er opstået ved, at denne alene henholder sig til Kolderup-Rosenvinges manuskript (jfr. Scocozza s 191f), hvorimod Hvidtfeldt baserer sin fremstilling på sit 'eget' håndskrift fra 1934 (jfr. Hvidtfeldt i Politikens »Danmarks Historie« (3. udg.) Kbh. 1977, bd. 5, s 272ff).

Forankringen af Christensens konklusion og inddragelse af Hvidtfeldts håndskrift gør det således muligt at underbygge Scocozzas argumentation betydeligt. Derom handler det følgende.

Forordningens ordlyd

Fr. I's forordning af 14. maj 1523 lyder således: »Vii Ffederick &c. gjøre alle vittherligt, att vii haffue nw hørdt och wti sandenn forfaret, huorledis manghe bryde kasttis och wdtwiiszes vdtaff theris gaarde emodt alldt skell och vdenn alldt skylldt. Tha haffue vii nw met oss ellskelige Danmarcks riiges raadtz raadt ther om szaa skickett och ordinerett, att ingenn briidi, szom steder och festter eller tillffornn stedt och ffest haffuer aff wor och kronenns, kirckenns, ridders, riddermendtzs mendtzs eller aff bwndenn nogen gaardt, och bygger och forbedrer szamme gaardt och redelig wdtgiffuer skylldt, landtgiillde, gesterii, saghefalldt och andre smaa rettszelle, och er szin haasbwndt høriig och lydiigh och icke sidder hannwm offwerhøriig for met egtt, inder och arbetet, och ey helder forhugger skowenn vskellig eller leier och festter fraa gaardenn ager eller eing eller fiiskerii, tha sall handt icke festtis aff szin gaardt och ey ther aff wdtwiiszea, then stunnndt hand holær for:ne artticler. Giffuit vti vor køpstadt Otthenssze, vor Herris hymmellffaris dag, vnder vortt signet.«¹⁰

Fr. I har således erfaret, at mangel 'bryde' ganske uforskyldt udvises af sin gård, hvorfor han bestemmer, at ingen 'bryde', som opfylder sine kontraktlige forpligtelser til jordens ejer, skal kunne udvises af sin gård. Dette er forordningens bud. Den nævner intet om livsfæste men er i sin ordlyd alene en formaning til jorddrotterne om at overholde fæste-

institutionens regler – at respektere det et-årige lejemål eller evt. anden indgået aftale mellem 'bryde' og jorddrot om fæste af længere varighed. Forordningen påbyder således ikke livsfæste men forbyder kun jordejernes kontraktbrud! Udfra sin ordlyd alene kan forordningen da ikke kaldes en 'livsfæsteforordning'.

På trods af sin relativt klare tekst frembyder forordningens brug af ord alligevel et par problemer. Som Skrubbeltrang har bemærket er den tydeligt formulerede indkærpelse af 'brydens' mange forpligtelser bemærkelsesværdig.¹¹ De mange krav, som vel var almindelige i de fleste fæsteforhold, opnår her en forordningsmæssig understregning, som også kunne give lovbudet en brod mod 'bryden'. Overtrådte han således bare én af disse betingelser var jordejeren jo i sin fulde ret til at smide ham ud. Forordningens 'beskyttelse' af bonden gjaldt jo kun »then stunnndt hand holær for:ne artticler«. Brugen af ordet 'bryde' er også interessant. I omtalen af forordningen af 14. maj 1523 har historikere altid opfattet 'bryde' som synonymt med 'fæster' eller 'bonde'. Selv om ordet efter år 1500 vel havde mistet meget af sin højmiddelalderlige betydning, er det dog en ret sjælden standsbetegnelse for fæsteren. Mere almindelige betegnelser er 'tjener' eller 'bonde' (og vel også 'vorned').¹² Steenstrup har da også for det sene 16. årh. kunnet konstatere, at 'bryde' blev anvendt om fæstere på større gårde.¹³ Det samme forhold kan observeres i Esrom Klosters Jordebog, som i tid befinder sig tæt på 1523-forordningen. Jordebogen er fra 1497 og heri optræder ordet 'bryde' fem gange, hvergang anvendt om fæstere på større brug. På klostrets største gård i Plegholt omtales endda en 'bryde', som tydeligvis modstilles de ti 'landboer' og syv 'gårdsæder' i samme by.¹⁴

10. Kr. Erslev & V. Møllerup (udg.): »Frederik I's Registranter«, Kbh. 1879, s. 4.

11. Skrubbeltrang, *anf. arb.* s. 20.

12. I sine to andre forordninger fra 1523 angående landboforhold bruger Fr. I da også ordene 'skattebønder', 'landboer' og 'bønder'. Jfr. den fordanskede tekst hos Steenstrup: »Vornedskabet hos den danske bonde«, *Historisk Tidsskrift*, 5 R bd. VI, s. 339–462, Kbh. 1886/87, s. 441f og hos C. F. Allen: »De tre nordiske rigers historie...« I-V, Kbh. 1864–72, bd. IV, 2 s. 80f.

13. Steenstrup: »Nogle undersøgelser...« s. 663ff; jfr. dog W. Christensen: »Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede«, Kbh. 1903 (rep. 1974), s. 425, 432 og 513.

14. O. Nielsen (udg.): »Codex Esromensis«, Kbh. 1880/81 (rep. 1973), s. 267f, 273 og 275.

Kilden er dog en jordebog, hvorfor dens terminologi ikke skal tillægges for stor betydning. Det kunne således have et rent praktisk formål for klostret at referere til 'bryder', 'landboer' og 'gårdsæder', uden at disse gloser havde reel betydning for samtidens sprogbrug. På trods af sin analyse af ordet 'bryde' opfattede Steenstrup da også forordningens omtale af 'bryde' som synonymt med 'fæster'.¹⁵ Og det synes da nok også for spidsfindigt og ordkløverisk at hænge sig i ét ord alene fordi det i samtiden kunne have en særegen betydning. Forordningen skal da tillige her anses at gælde alle fæstere. (En vurdering som også Christensen tilslutter sig. (Christensen (1982) s 679)).

Kodificering af livsfæste?

For anden del af sin konklusion – at forordningen ikke betegnede en kodificering af et almindeligt udbredt livsfæste, fordi der fandtes andet end livsfæste i samfundet – bygger Scocozza meget på A. E. Christensens artikel fra 1946. P.g.a. den kritik, som Skrubbelttrang har rejst af Christensens resultater, er Scocozza dog tydeligt forsigtig med at godtage dennes konklusion ud fra undersøgelsen af Skovklosters og Næsbyhoved lens regnskaber. I stedet baserer han sig på de få breve om fæste på længere åremål, som Christensen havde hevet frem fra tiden o. 1500, samt på Kolderup-Rosenvinges manuskript til Chr. II's Landlov, som i sin § 101 bestemte, at fæstemålet skulle fastsættes på ti og tolv år, længere eller kortere. Og Scocozza kan med rette stille spørgsmålet: hvorfor fandtes disse breve og denne lov, hvis fæste på livstid var det eneste normale!? De peger derimod på, at livsfæste var mindre udbredt. Forordningen kan da ikke være en ophøjelse til lov af en sædvanebetonet norm. (Scocozza s 186ff og 193ff).

Scocozzas forsigtighed overfor Christensens undersøgelse er forståelig omend ikke begrundet. Ganske vist har Skrubbelttrang tilbagevist de konstaterede korte gennemsnitlige fæsteperioder på de to nævnte godser, fordi de efter hans opfattelse savnede beviskraft. På Skovkloster havde Christensen beregnet fæstemålet til 6–7 års varighed og på Næsbyhoved len til 10–11 år. Skrubbelttrang bemærkede hertil, at korte fæsteperioder på enkelte godser ikke nødvendigvis modbeviser et livsfæste: »Omkring 1600-tallets midte, da denne form for fæste vel i mere end 100 år havde været det mest almindelige, kan der f.eks. på Herlufsholm gods (det tidligere Skovkloster) konstateres gennemsnitsfæsteperioder på knap 10 år. I dårlige tider, især under krige, måtte mange fæstere gå fra gård i utide, blive gårdforiddere . . . og i samme retning virkede undertiden pestepidemier, der kunne prisgive de efterladte». ¹⁶

Nu er Christensens tal behæftet med nogen usikkerhed og fejl, som det vil fremgå senere; alligevel er Skrubbelttrangs kritik ikke velanbragt. Ønsker man at beregne fæstemålets varighed før 1523 og evt. konstatere livsfæste, er de 'kvantitative' kilder de bedste hertil, og fremgår det af dem, at livsfæste *ikke* var særligt udbredt, må dette være det væsentligste. Vil man opretholde synspunktet, at livsfæste var det normale, må man med *andre* 'kvantitative' kilder påvise dette. Christensens undersøgelse er den eneste i sin art og hans resultater *står*, uimodsagte af andre undersøgelser. I sin 1982-artikel forsvarede Christensen da også sine tal mod Skrubbelttrangs kritik, men desværre baserer han sig stadig på sine tal fra 1946 – tal der er udregnede på forkert antagne forudsætninger og derfor behæftede med fejl. Tillige ville hans konklusion om det lidet udbredte livsfæste have vundet ved en inddragelse af St. Agnethe Klosters regnskaber, som er samtidige med Næsbyhoved lens (fra 1508–13)¹⁷ og ikke er behæftet med pro-

15. Steenstrup: »Nogle undersøgelser . . .« s 663ff og 672ff.

16. Skrubbelttrang, anf. arb. s 20.

17. Forfatteren til disse linier har i sit speciale »Vornedskabets gennemførelse på den sjællandske øgruppe«, Århus Universitet 1980 (upubl.) undersøgt både Skovklosters og St. Agnethe Klosters regnskaber. Jfr. s 56ff og bilag s XLff.

blemer og uklarheder p.g.a. lakuner, som findes i Skovklosters regnskaber. Lad os se nærmere på regnskaberne.

Næstved St. Peder Kloster Regnskaber 1467-81:

Næstved St. Peder Klosters (:Skovklosters) regnskaber indeholder 13 årsregnskaber med enkelte lakuner, angiveligt fra 1467, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80 og 81.¹⁸ De omfatter ca. 405 gårde spredt over Sjælland, Lolland, Falster, Møn og Skåne (hvoraf alene det sjællandske gods og gods udenfor købstadmæssig bebyggelse er behandlet i denne forbindelse). De er år for år ordnet byvis med angivelse af betalere og ydet afgift. (Gårdenes rækkefølge er dog ikke den samme i hvert regnskab, hvilket naturligvis vanskeliggør arbejdet med at følge de enkelte brugs fæsterbesætning gennem årene).¹⁹ Herudover findes et tillæg for hvert år med angivelse af sven-delønmodtagere, hvor lakunerne for årene 1468, 71, 72 og især 78 er store.

Regnskaberne frembyder et væsentligt problem m.h.t. de enkelte årsregnskabers datering. Denne er ikke original men påført i 1700-tallet af J. Langebek! Ved rekonstruktion af de enkelte gårdes fæsterbesætning fremkommer imidlertid flere mærkværdigheder, der fremmer den mistanke, at regnskaberne indbyrdes rækkefølge er forkert. Langebeks årsdatering frembringer ca. 270 ganske besynderlige fæsterskift på de sjællandske gårde, hvor skiftene kan følges med rimelig sikkerhed. Disse skift har næsten alle det til fælles, at Langebeks datering af to årsregnskaber til 1470 og 78 bryder brugenes fæsterrækkefølge. Således kan en fæster sidde ét år i en gård 1470 for igen at dukke op i 1475 og/eller 1477. Eller en fæster kan forsvinde 1474 eller 75 efter at have siddet en årrække i

samme gård for at dukke op for en et-års periode 1478. Således at gårdenes fæsteforhold kan blive disse absurde:

Henning Andersen er fæster i Guderup 1467-69, 71-72 samt i 1478 og i Teestrup 1470, 75, 77 og 79-81.

Lasse Jeipsen (Skytte) kendes fra Rislev 1467-69, 71-72, 74 og 78 samt fra Toksværd 1470, 75, 77 og 79-80.

Jens Andersen optegnes i Toksværd 1467-68 og 71-72, i Hyllinge 1470, 74-75 og 77-78 og endelig i Hyllested 79-81.

(Jfr. Christensen (1946) s 225, note 61).

Disse mærkværdigheder kan ikke skyldes nogen tilfældighed (eller for den sags skyld en bevidst politik fra klostrets side). De må alene være forårsaget af en forkert angivet regnskabsrækkefølge af Langebek. Placeres 1470-regnskabet således imellem 1475- og 77-regnskaberne samt 1478-regnskabet imellem 1472- og 74-regnskaberne falder tingene i hak i ca. 90% af de mystiske tilfælde (jfr. således eksemplerne).

En sådan omredigering medfører naturligvis et betydeligt fald i antal skift og dermed en meget længere fæstetid end Christensen beregnede den til.²⁰ På de undersøgte 245-46 sjællandske gårde kan da konstateres 535-45 fæstere, hvilket giver en gennemsnitlig fæstetid på 11-12 år i modsætning til Christensens 6-7 år.

Dette gennemsnitstal giver dog ikke et helt sandfærdigt billede af de egentlige fæstemåls længde. På lidt over en tredjedel af brugene (37%) varede fæstemålet ved gennem de 14 år, hvorimod de øvrige gårde ofte var præget af en til tider endda stor fæstermobilitet. Hvad angår fæsternes bevægelighed giver Skovklosters regnskaber således et billede af højst divergerende forhold landsbyerne imellem. Det er faktisk muligt at inddele klostrets

18. Regnskaberne er gennemlæste i Rigsarkivets xeroxkopi.

19. Anna Hude har dog rekonstrueret gårdenes fæsterbesætning og hendes lister er i Rigsarkivet vedlagt Skovklosters regnskaber.

20. En ændret regnskabsrækkefølge forklarer dog ikke alle skift. Ved 9 gårde forekommer mærkelige skift i stil med de omtalte, skift som ikke ganske lader sig bortforklare ved omredigeringen. Jfr. bl.a. Bo Jeipsen kendes fra Tjæreby 1468-69 og 72, fra Luderup 1470 og 78 samt fra Åderup 1475, 77 og 79-81. Jep Torkilsen (Hind) er optegnet i Avnø 1467-69, 72, 74 og 78, i Ladby 1470-71 og i Sallerup 1475 og 79-81.

Jfr. A. E. Christensen, anf. arb. s 225, note 61.

ejendom i egentlige mobilitetszoner: Nærmest selve klostret var Holsted, Øverup og Kalby præget af få skift. På de tre byers 30 gårde sad 50 fæstere i årenes løb, hvilket giver en fæstetid på ca. 21 år. Derimod fandtes et område hærget af stor bevægelighed i et bælte langs Susåen: i Abbenæs, Åderup, Ladby, Gudrup, Holløse, Nåby, Rislev, Vridsløse, Kalkerup, Gødstrup, Tågerup og Toksværd. Her på disse landsbyers 79–80 gårde sad igennem årene 219–25 fæstere, hvilket svarer til en fæstetid på 7–8 år. På den anden side af dette bælte bliver billedet diffust. Et generelt træk synes dog at være, at i landsbyer, hvor klostret kun ejede en eller to gårde, herskede stabile forhold med oftest én solid fæster pr. brug i tidens løb (f.eks. i Agerup, Nebletorp, Hyllested, Ring, Hjulebæk og Herlufmagle). Den gennemsnitlige fæstetid skjuler da markante forskelle på klostrets ejendom!

Næsbyhoved Lens Regnskaber 1502–10:

Næsbyhoved Lens Regnskaber (der ikke har været undersøgt af forfatteren til disse linier) omfatter fem regnskaber fra 1502, 03, 05, 09 og 10. På dette fynske gods' 256 brug optalte Christensen 454 fæstere i årenes løb, hvilket løber op til en gennemsnitlig fæstetid på 10–11 år. Det er dog bemærkelsesværdigt, at Christensen i sin argumentation over dette kongelige len gik ud fra, at regnskaberne alene inkluderer fæstere og ikke selvejere. (Christensen (1946) s 213ff) H. B. Madsen har ligeledes underkastet materialet en undersøgelse (omend med andet sigte end Christensen), og han konstaterer, at regnskaberne ikke sonderer mellem kronfæstere og selvejere!²¹ Kun ved indragelse af yderligere brevmateriale kan med sikkerhed 6 af i alt 260 jordebogs-personer genkendes som selvejere, men H. B. Madsen fastslår, at det er umuligt at udlede

nogen selvejerprocent.²² De relativt mange skift fra far til søn, som har fundet sted på lenet sammenlignet med de relativt få på Skovklosters og St. Agnethe klostres gårde tyder dog på et vist antal selvejere blandt Næsbyhoveds bønder (25% af skiftene mod henholdsvis 11% og 18%). Det samme gør de mange vedvarende fæstemål på Næsbyhoved len. Selv om regnskaberne kun dækker 8 år overstiger de vedvarende fæstemål betydeligt antallet fra de næsten samtidige regnskaber fra St. Agnethe kloster, som kun strækker sig over 5 år (72% af fæstemålene mod 58%).

(For disse tal se tabel s 10).

Roskilde St. Agnethe Klosters Regnskaber 1508–13 (15):

St. Agnethe Klosters Regnskaber omfatter regnskaber fra 1508, 09, 10 og 13 (samt tildels fra 1514 og 15) samlet i fire læg. Regnskaberne optegner ca. 165 landsbygårde spredt over det meste af Sjælland (samt 10–12 gårde i Roskilde og 15 gårde tilhørende Antvordskov kloster, som gav bispetiende til St. Agnethe kloster). Brugene er yderst overskueligt optegnet herreds- og byvis, og den minutiøse opdeling i jordebog og regnskabsside samt fæsterangivelserne, som i årene næsten altid følger samme rækkefølge, gør det muligt at følge brugenes fæsterbesætning med stor sikkerhed.

Af de 4 læg består de 3 første af hver 12 folioblade. Bladene er delt i to spalter, hvor venstre spalte indeholder en jordebog samt angiver fæsteren. Højre spalte optegner de faktisk ydede afgifter. Th. Jexlev (»Fra dansk senmiddelalder«, 1976)²³ formoder, at 1509-jordebogen er en afskrift af den forudgående fra 1508. Dette er muligt, men alligevel optegner 1509-jordebogen det aktuelle fæsterforhold, idet 1508-fæsteren til tider er over-

21. H. B. Madsen: »Næsbyhoved lens bønder 1502–10«, Fynske aarbøger bd. VIII, 2, s 121–79, Odense 1963, s 124f.

22. Disse selvejere in mente må de konklusioner, som Christensen ud fra Næsbyhoved-regnskaberne drager om fæsterens økonomiske bånd til gården, arvefæstepligt, arvelighed af fæstet samt arvebånd af »retlig eller sædvanemæssig natur«, tages med absolut forbehold. (Jfr. hans nævnte værk s 216ff). Beskrivelsen af disse forhold passer i påfaldende grad på de pligter, der lå på selvejerens person.

23. Th. Jexlev: »Fra dansk senmiddelalder«, Odense 1976, s 26.

streget og navnet på den nye bonde kan gendes året efter. (I 1509 sidder Søren Sejler i Udlejre således i stedet for 1508-fæsteren Oluf Knudsen og Per Olsen i Kløvested i stedet for Oluf Pedersen).²⁴

Det fjerde læg består af 41 folioblade, og det er for de første 26 blades vedkommende opdelt i en venstre spalte med jordebog og fæsternavn. Til højre herfor er teksten opdelt i rubrikker efter år, fra 1513 og fremefter. Regnskabet for 1513 er ført ind, hvorimod rubrikker for 1514 og 15 kun for en del er udfyldt (de øvrige rubrikker 1516–20 er blanke), og gårdenes fæsterbesætning kan derfor kun følges til og med 1513. Lægget indeholder endvidere et tillæg (folioblade 27–41), hvor landgildeydelseerne for 1513 er opdelt enkeltvis efter art (byg, smør, lam, gæs, osv.) med angivelse af betalere.

Regnskaberne er således ganske overskuelige og relativt let tilgængelige hvad angår fæsterforholdene. Alligevel lægger de nogle problemer for dagen, som må klares for at følge de enkelte brugs fæsterbestand: Ovenover hovedparten af 1508-jordebogens fæsternavne er tilføjet et nyt. Tilføjjelsen adskiller sig i blæk og skrift fra både jordebogens og regnskabets tekst 1508. Og da det nye navn enten ikke kendes senere hen eller først dukker op 1513, må tilføjjelsen skyldes, at det nye navn er indført længe efter 1508. (En senere skriver har vel villet bruge 1508-jordebogen, som jo var den første i en række, som en kombineret jordebog og fæsterfortegnelse). 1513-jordebogen udgør ligeledes et problem, idet enkelte fæsternavne er overstreget og et nyt indført. En simpel jævnføring med det fjerde lægs tillæg kan dog afgøre om ændringen er foretaget i eller efter 1513. (Således var det de overstregede Jep Andersen og Mads Bager i Lille Skensved som gav landgilde i 1513 og ikke de tilføjjede Jep Olsen og Oluf Jensen).²⁵

På St. Agnethe klostres 129–30 undersøgte gårde sad i løbet af de fem år 176–81 fæstere, hvilket giver en gennemsnitlig fæstetid på

13–14 år. Den korte periode, som regnskaberne dækker, må dog foranledige en vis skepsis til dette gennemsnits nøjagtighed og ligeledes gør regnskaberne kortvarighed det umuligt med sikkerhed at observere evt. forskelle i fæstets længde på klostrets spredte besiddelser (som i Skovklostres tilfælde). Der er dog ingen grund til at betvivle gennemsnittets tilnærmelsesvis nøjagtighed. Skiftene igennem årene falder således nogenlunde jævnt og tallet ligger jo tæt på de to andre regnskaber. For at lette overblikket kan tallene fra de tre godskomplekser samles i omstående tabel.

På visse områder adskiller tallene fra de tre områder sig væsentligt. Det har dog særlige forklaringer. De store forskelle i antal skift fra far til søn skyldes vel, at Næsbyhoved lens regnskaber i modsætning til klostrenes inkluderer selvejere. Tillige overstiger St. Agnethe klostres far-til-søn skift det andet klostres, hvilket måske kan tilskrives, at det sjællandske vorneskab er indført i tidsrummet mellem de to regnskaber.²⁶ (De store divergenser i antal vedvarende fæstemål kan ikke tillægges betydning p.g.a. St. Agnethe klostres regnskaber kortvarighed og Næsbyhoved lens selvejere). På trods af disse forskelle er der forbløffende ligheder mellem de tre regnskaber gennemsnitlige fæstetider! Et spænd fra 10–11 (som dog er højt satte tal) til 13–14 år er ikke stort, når man betænker, at tallene dækker godskomplekser, som tildels er adskilt i tid og sted og ydermere har forskellige ejermænd.

10–14 års fæstemål er gennemsnit så lave, at de udelukker et generelt udbredt livsfæste. Et sådant måtte forudsætte mindst en snes år i snit, datidens korte levetid taget i betragtning. De ganske særlige forhold ved de enkelte godser understreger dette argument: Grundet sine selvejere må Næsbyhoveds gennemsnit være sat i overkanten, og den store mobilitet visse steder på Skovklostres ejendom viser, at klostrets gennemsnitlige fæste-

24. RA. St. Agnethe klostres regnskaber 2. læg fol. 2b og 4a.

25. Jfr. RA. ibid. 4. læg fol. 6ab, 27b, 32b, 36b, 38b og 40a.

26. Undertegnede har i sin undersøgelse af vorneskabets etablering konstateret, at dette må være sket i slutningen af 1400-tallet. Nævnte speciale s 36ff.

	antal gårde	fæstere i tidsrummet	= antal skift	skift: far til søn	gårde med vedvarende fæstemål	gennemsnit- lig fæstetid i år
Skovklosters regn- skaber 1467-81	245-246 ¹	535-545 ²	ca. 295	32-39 ³ = 11%	92-96 ³ = 37%	11-12
Næsbyhoved Lens regnskaber 1502-10 ⁴	154	454	198	ca. 50 = 25%	111 = 72%	10-11
St. Agnethe klostres regnskaber 1508-13	129-130 ¹	176-181 ²	ca. 49	9-10 ³ = 18%	75-78 ³ = 58%	13-14

1. I tabellen er kun medregnet sjællandske gårde, dog undtaget møller og bortforpagtede gårde, samt gårde i købstadmæssig bebyggelse (som Store og Lille Næstved).
St. Agnethe klostres genkomne gårde 1513 samt Antvordskov klostres gårde, som gav tiende til klostret, er heller ikke medregnet.
P.g.a. salg og gårddeling på de to godser kan noget præcist gårdantal ikke angives.
2. Tallene angiver fæstere i fæsteforhold (således at en bonde, som kendes fra to gårde, er optalt som to fæstere).
De unøjagtige tal skyldes især problemer med anvendelsen af tilnavn kontra patronymikon samt enkelte tilfælde, hvor tilsyneladende to fæstere besidder samme gård eller yder afgift af øde jord.
3. Af disse tal angiver det første det sandsynlige antal; det andet det højst tænkelige. Procentsatserne er udregnet på det første tal.
De unøjagtige angivelser skyldes problemer med anvendelsen af tilnavn kontra patronymikon, etc.
4. Tallene for dette len er hentet hos Christensen s 213ff.

målstid skjuler endda meget kortvarige fæstemål. Og på St. Agnethe klostres gårde har selv vornedskabets gennemførelse ikke formået at lægge en dæmper af større betydning på dets bønders bevægelighed. De sidder stadig på ret korte fæstemål.

Naturligvis vil krige og pestepidemier kunne give et forvrænget billede af fæsteforholdene og bevirke, at regnskaberne udviser unormalt korte fæsteperioder. Sådanne katastrofer ville imidlertid nok kunne spores i kilderne og udover pludselige ødelæggelser af brug forårsage abrupte og drastiske udskiftninger blandt bønderne. Ødelæggelser og udskiftninger af et omfang der ville kunne observeres i regnskaberne. Noget sådant synes dog ikke synligt i hverken Skovklosters eller St. Agnethe klostres regnskaber. Fæsterudskiftningerne falder derimod jævnt fordelt over årene og midlertidige eller længevarende ødelæggelser synes ikke noget udpræget træk. Der er således ingen grund til at opfatte regnskaberne som atypiske. Som Christensens fastslog, er de uigendrivelige i deres afvisning af tanken

om det udbredte livsfæste som norm og virkelighedsbaggrund for 1523-forordningen. En jævnføring med samtidigt normativt kilde-materiale giver endvidere de ovennævnte gennemsnitlige tal for fæstets længde øget sandhedsværdi. Disse normative kilder giver ligeledes et indtryk af en fæsterinstitution præget af mange relativt kortvarige fæstemål og ihvertfald ikke af et generelt udbredt livsfæste.

Chr. II's Landlov

Chr. II's Landlov kendes fra to håndskrifter med noget forskelligt indhold. Scocozza baserer sin argumentation på Kolderup-Rosenvinges manuskript (RA: Uldall 255^{4to}, herefter kaldet U1). Derimod omtaler han slet ikke det såkaldte arnamagnæanske håndskrift, som J Hvidtfeldt fremdrog i 1934 (RA: AM 804^{4to}, herefter kaldet AM). Hvidtfeldt anså det nye manuskript for en afskrift af Landloven i modsætning til Kolderup-Rosenvinges,

som kun var en koncept.²⁷ Da AM i forhold til Ul udviser en skærpet holdning til det verdslige aristokrati og forholder sig mere positivt til det gejstlige aristokrati, anså J. Pasternak imidlertid af politiske grunde Hvidtfeldts manuskriptrækkefølge for usandsynlig. Han argumenterede i stedet for, at begge håndskrifter var udkast til Landloven, men at Ul var det yngste af de to og derfor i større overensstemmelse med den endelige lov. Senest har M. Rathsack dog givet Hvidtfeldts synspunkt yderligere vægt og AM er nok i dag den foretrukne kilde til Landloven. Det vil dog føre for vidt at gå ind i denne diskussion.²⁸ Det skal kun konstateres, at bestemmelsen, som er relevant i denne sammenhæng, er ganske forskelligt formuleret i de to manuskripter.

Ul § 101 bestemmer, at »Huilken Landbo, Kronens eller guode Mendz Thienere, som noger Gordt fester, handt schall haffue Forordt met thenn, som handt fester samme Gordt af, huor lenge handt then beholde schall, y thy Aar, tholff Aar, lenger eller stecker, efftersom the therom forenis kunde . . .« I dette aftalte tidsrum skal bonden ikke kunne bortvises, ifald han efterkommer sine forpligtelser. AM § 68 fastslår imidlertid, at kronens, kirkens²⁹ eller adelens fæstere »Skall ey kastes aff hanss gordt all thendt stwndt handt thendt bygger och forbædrer och giffwer siith landtgilldæ och hwess aff gaardhen gaer . . . Och ære hanss hosbondhæ lydigh och hørrigh och (?) thillbærligh thienesthæ. Wille wij och att nar nogher fæsthe gaardt Tha schall hand thendt beholthæ wdj viij aær j thet myndtztshæ før handt maa wtwisses«.

Begge lovsteder slår altså fast, at bonden ikke kan smides ud, så længe hans fæstemål nu er aftalt til at vare, hvis han er efterrettelig med sine ydelser. I modsætning til Ul, som kun kræver, at begge parter indgår en aftale

om fæstets længde, inden det træder i kraft, så fordrer AM dog, at fæsteren skal sidde i *mindst* otte år. Det er i denne forbindelse irrelevant, hvilket håndskrift der er det bedste, når man beskæftiger sig med Chr. II's Landlov. Som lovbud (eller udkast til samme) må de forstås ud fra deres virkelighedsbaggrund. Nok er de normative kilder, men alligevel siger de noget om datidens fæsteforhold. Gør de ikke det, ville de jo have været absurde i deres samtid. Det er derfor klart, at når de henholdsvis kræver aftale om fæstets varighed (vel åremålsfæste) og fæstemål af mindst otte års længde, ja, så kan et livsfæste ikke have været det eneste generelt udbredte omkring år 1521. Hvorfor skulle Chr. II ønske at fastsætte regler for fæstets længde, hvis landets fæsteforhold var præget af stabile tilstande, hvor bønderne sad på deres gårde til deres død? Svaret er naturligvis, at Landlovens virkelighedsbaggrund netop ikke var et almindeligt udbredt livsfæste. Landlovens ordlyd (i begge manuskripter) tyder derimod på at fæstemålene endda ganske ofte var ret kortvarige. Det er tilsyneladende netop for at dæmme op for disse åbenbart talrige korte fæstemål at loven er skabt. AM satte en minimumsgrænse for fæstets længde, men Ul ville nok også virke til bondens fordel. Var det nødvendigt med en aftale om fæstets længde, før det blev tiltrådt, blev åremålsfæste jo pludseligt et fast element i fæsterens forhandlinger med jordejeren. Fra nu af kunne gårde på korte fæstemål blive svære at besætte, og for ejeren kunne det blive nødvendigt at lokke bønder til med løfte om lange fæsteperioder.

Tanken om det mindre udbredte livsfæste underbygges af de få breve på livsfæste, som Christensen har konstateret for tiden omkring år 1500. Blandt disse eksempler findes i Chr. II's Kopibøger et dusin fæstebreve til bønder fra årene 1513–18. (Christensen (1946) s 211). Som Christensen så rigtigt har bemær-

27. Hvidtfeldt: »Et nyt håndskrift . . .« s 160ff.

28. J. Pasternak: »Omkring Christiern II's landlov«, Scandia bd. 30, s 191–216, Stockholm 1964. M. Rathsack: »Christiern den andens landlov«, Historisk Tidsskrift, 12 R bd. 2, s. 292–334, Kbh. 1966/67. For forskningsdebatten se endvidere A. E. Christensen, m.fl. (udg.): »Danmarks historie«, bd. 1-, Kbh. 1977-, bd. 2 s 241ff.

29. I modsætning til Ul nævnes her kirken explicit.

ket, er disse kilder ikke generelt repræsentative for bondeklassens forhold. De er snarere afvigelser fra normen og netop derfor blev de optaget i Kopibøgerne, ovenikøbet i den kgl. cancelliregistrant, som ellers kun medtog breve af større betydning.

Chr. II's lovgivning og de få livsfæstebreve i Kopibøgerne giver gennemsnitstallene fra lens- og klosterregnskaberne forøget sandhedsværdi og dermed gør de teorien om det udbredte livsfæste op til 1523 lidet sandsynlig. De kortvarige fæsteperioder på det fynske og de to sjællandske godser gør det ganske utænkeligt, at livsfæste var den normalt udbredte fæsteform. Håndskrifterne til Chr. II's Landlov understreger dette. De tegner tværtimod billedet af en fæsteinstitution, der måske nok som i Skovklosters tilfælde kunne have en vis portion lange fæstemål, men hvor relativt korte fæstemål alligevel var alt andet end sjældne.

Som Scocozza forsigtigt bemærker, har de ovennævnte kilder dog ikke udsagnskraft til at udelukke, at livsfæste har været tilfældet i et vist omfang. De udelukker kun, at livsfæste har været det *eneste* forekommende! (Scocozza s 195f). Men netop fordi livsfæste ikke var det generelt gældende, kan forordningen af 14. maj 1523 ikke betegne en ophøjelse til lov af et sædvanemæssigt livsfæste. Den begrunder sig jo med, at der er sket brud på sædvanen – at 'mange bryder kastes og udvises af deres gårde imod al skel og uden nogen skyld' – og derfor bestemmes det, at bonden skal blive siddende på sin gård, såfremt han er efterrettelig med sine forpligtelser. Denne sædvane – forstået som fæste af livstids længde – som iflg. kodificeringsteorien nu forfremmes til lov, findes imidlertid ikke. Fæsteforholdene varierer tværtimod fra mange kortvarige til mere længerevarende fæstemål og bonden, der sad på ubestemt tid, ét år ad gangen, eller bonden, som havde åremålsfæste, f.eks. ti år, kunne ikke med nogen ret og udfra forordningens ordlyd hævde, at han nu kunne sidde på hans gård hans levetid ud.

Forordningen kan heller ikke have til formål at etablere nye tilstande – at indføre et fra da af generelt gældende livsfæste. Den begrunder sig jo i brud på god skik og brug, som

den derefter indskærper lovmæssigt. Hvis kongen havde ønsket at introducere et nyt forhold, havde han næppe givet overgreb på tidligere tilstande som årsag til hans lovinitiativ. Det er således absurd, at forordningen begrunder sig med brud på sædvanen, som altså ikke var livsfæste, hvis den egentlig vil indføre en ny norm, nemlig livsfæste. Eller med Scocozzas ord: »Forholder det sig således, at flertallet af bønder, der hidtil har fæstet på gennemsnitligt 7–10 år, nu ganske enkelt får statens blåstemplede ret til at sidde livet ud, så er forordningen ikke et forsøg på at rette misbrug og kan ikke være det i lovgivernes selvforståelse. Den er tværtimod en bestræbelse på at skabe helt nye tilstande, og man giver i så fald ikke en begrundelse, der henviser til misbrug af eksisterende tilstande«. (Scocozza s 188).

Men hvis forordningen ikke er en 'livsfæsteforordning', hvad er den da? Som Scocozza argumenterer, er den faktisk intet andet end en formaning til jordrotterne om at respektere fæsteinstitutionens love. Forordningens indhold er klart begrænset til en indskærpelse af eksisterende retslige forhold og den bringer intet nyt til fæsteinstitutionen. Den er i sin karakter formanende, ikke nyskabende.

Men selv om den er formanende overfor den jordejende klasse, synes forordningen alligevel også at indeholde en indskærpelse til fæsterne i dens klare udspecificering af bondens mange kontraktlige forpligtelser. Opfyldelsen af disse krav synes således at fremtræde som en betingelse for at kunne beholde fæstet. På trods af at forordningen primært er vendt mod jordejerne, er den da alligevel noget tveægget i sin indprentning af bondens forpligtelser.

Forordningens begrænsede indhold og dens tilsyneladende dobbeltsidighed er interessante træk, så meget mere interessante som de kan genfindes i kongens to øvrige forordninger fra 1523 angående bondeforhold. Som Christensen bemærker i sit svar til Scocozza kunne noget vitterligt tyde på, at forordningens formål var begrænset til »en politisk øjeblikbestemmelse til beroligelse af de truede bondeopstande«. (Christensen (1982) s 679).

Fr. I's landbopolitik 1523

Scocozza sammenligner forordningen med Chr. II's Landlov og konstaterer, at mens Chr. II's love var reelle, ofte vidtrækkende forsøg på at sætte regler og faste normer for forholdet bonde – jorddrot, så var forordningen af 14. maj 1523 »en taktisk defensiv øjeblikkestemt handling fra kongens og Rigsrådets side«. (Scocozza s 197). Scocozza konkluderer dette fortrinsvist ud fra forordningens ordlyd alene, men hans synspunkt, ligesom hele hans argumentation for forordningens begrænsede indhold, ville have vundet betydeligt ved en sammenligning med Fr. I's åbne breve af 3. august og 17. september samme år.

Den 3. august sendte kongen et brev til Sjællands Landsting. Heri berettede han, at efter Chr. II's love var udstedt, havde adskillige sjællandske bønder opsagt deres gårde rettidigt og betalt deres førlov. Disse bønder stavnsdeles nu af deres tidligere herskab, hvorfor Fr. I griber ind efter rådføring med nogle tilstedeværende rigsråder. Kongen forbyder disse delemaal 'indtil så længe den sag ydermere kommer for os og vort elskelige Danmarks Riges Råd'.³⁰ Sandsynligvis har nogle sjællandske fæstere opfattet Chr. II's lovkompleks 1521/22 som en ophævelse af vornedskabet³¹ og har forladt det gods, som de var vornedpligtige til. Deres jorddrotter har imidlertid benyttet den ændrede politiske situation til at tilbagekalde og stavnsmele dem.

Fr. I's brev er interessant, dels fordi den begrunder sig i disse overgreb, dels fordi den kun træffer en midlertidig beslutning. Nogenlunde samme forhold genfinder vi i kongens åbne brev af 17. september. Det var udstedt på Nykøbing slot og var stilet til Sjællands, Lollands, Falsters og Møns indbyggerne. Også det angik vornedskabet. Kongen

havde erfaret, at bønderne 'sælges og købes som andre uskellige kreaturer af det gods, som I er født på, hvilket i lang tid har været sæd på Sjælland og her på Smålandene. Dette vil vi herefter ikke tilstede at måtte ske, indtil vi kommer vort elskelige Danmarks Riges Råd til ords, og da vil vi det så med dem forhandle, at I skulle herefter blive ved slig frihed, som vore kære undersætter er i udi Nørrejylland, Fyn, Langeland og Skåne'. Brevet fortsætter med at formane bønderne til at betale den indkrævede landehjælp, som skulle bruges til sold til kongens soldater. Samtidigt forsikrer han om sin gode hensigt med sin udstedelse af (den upopulære) møntforordning af 10. august samme år, ligesom han synes at undskylde sit fravær fra Sjælland. Brevet slutter med at forbyde kirkens prælater og ridderskabet at forulempe almuens.³²

Således forekommer forbudet mod handel med de vornedpligtige og det vage løfte, der kunne tolkes som en mulig ophævelse af vornedskabet, at være givet i en prekær situation, hvor kongen er i akut pengenød og almuens utilfredshed med inddragelsen af klippingen er blevet åbenbar. Som sin forgænger fra august begrunder forordningen sig i overgreb mod bønderne, og dens løsning af problemet er kun kortvarig. Forbudet mod handel med de vornedpligtige gælder i første omgang kun til sagen er drøftet med Rigsrådet. Chr. II's Landlov havde ligeledes forbudt jorddrotterne at sælge bønder 'som uskellige kreaturer', og hvis de alligevel gjorde det, måtte fæsterne frit drage bort, løsnat fra deres vornedpligt (AM § 85 og Ul § 111). Fr. I's brev havde tydeligvis forlæg i denne lov, hvilket understreges af, at i koncepten er udtrykket 'som uskellige kreaturer' overstreget.³³

(Vel p.g.a. Rigsrådets modstand kom dette brev dog aldrig til offentlighedens kendskab. Samme dag som det åbne brev forfattedes

30. Steenstrup: »Vornedskabet . . .« s 441ff. Den fordanskede tekst her svarer indholdsmæssigt til kopien i RA. Danske kancelli B9 fol. 8b.

31. For dette se F. Pedersen, nævnte værk s 90ff.

32. Allen, nævnte værk bd. IV, 2 s 80f. Den fordanskede tekst her svarer i indhold til koncepten i RA. Danske kancelli B9 fol. 17ab.

33. Jfr. RA. *ibid.* fol. 17a.

nemlig et andet brev til formanden for det sjællandske råd, bisp Lage Urne. Og i denne skrivelse viser kongen sig fra en ganske anden side. Han skriver, at han er blevet konfronteret med mange klager over handel med voredpligtige. Derfor har han ladet det førnævnte brev udfærdige. Han beder nu råderne overveje, hvad der bedst kan stille almuen tilfreds i denne situation. Han har ladet lensmændene sende sin forordning, 'men kan I med de andre gode herrers og gode mænds råd finde bedre lempe og middel til at berolige almuen med, da giv med det første vore lensmænd tilkende, at de ikke skal lade vore breve læse'.³⁴

Disse breve synes umiddelbart ikke at have nogen sammenhæng med forordningen af 14. maj. Og alligevel. Ved nærmere øjesyn har de to åbne breve fra sensommeren og efteråret klare lighedspunkter med maj-forordningen. Holdningen bag brevene og den måde de søger at klare problemerne er den samme. Alle tre begrundes deres udfærdigelse i overgreb af en eller anden art. De foregiver omsorg for bønderne, men indholdsmæssigt er de alligevel dobbeltsidige, idet de i deres midlertidige og begrænsede 'løsninger' tydeligt skæver til jordrotternes interesser. Baggrunden for disse lidet vidtrækkende lovtiltag er naturligvis datidens sociale og politiske virkelighed. Fr. I's måde at tackle tingene på afspejler en svag kongemagt, hvis lovarbejder i høj grad er afhængig af dets Rigsråds samtykke. Ser man således bort fra de nævnte vægtige argumenter mod 'livsfæsteforordnings-teorien', er det alene af den grund usandsynligt, at det åbne brev af 14. maj skulle ønske at etablere radikale ændringer af fæsteforholdene, evt. ved at indføre et generelt gældende livsfæste. Den sociale og politiske situation bag de tre forordninger var stort set den samme, og det er utænkeligt, at en konge i maj, mod jordrotternes interesser, skulle indføre et nyt institut

som gældende norm, et livsfæste, for i august i sin håndfæstning (§ 13) at måtte love 'ej heller at give nogen mands tjener, åndelig eller verdslig, vort brev på de gårde de sidder udi, men jordejeren, åndelig eller verdslig, skal have fuld magt sine tjenere udi og af at sætte efter landets sædvane og efter loven, og de breve, som kong Christian imod udgivet har, skal ingen magt have efter denne dag'.³⁵

Alle tre breve kan betragtes ud fra Chr. II's Landlov: Chr. II forbød salg af voredpligtige overhovedet (AM § 85 og UI § 111); Fr. I forbød det midlertidigt (17/9). Chr. II's love muliggjorde det for mange voredpligtige at forlade deres gårde. Da jordrotterne brugte de nye tilstande efter hans fald til at stavns-mæle disse bønder, forbød Fr. I dette midlertidigt (3/8). Chr. II's Landlov (AM § 68) forbød jordejerne at udvise den efterrettelige fæster og krævede åremåls fæste af mindst otte års varighed. (UI § 101 fordrede dog kun en forudgående aftale om fæstets længde og i den fastsatte tid kunne bonden ikke smides ud). Samme påbud om ikke at udvise bonden findes i Fr. I's forordning af 14. maj 1523, men den nævner meget betegnende intet om, *hvorlænge* han kunne sidde i sin gård. Ikke mindst ved denne sammenligning med Chr. II's lovtiltag bliver maj-forordningens begrænsede sigte åbenbart og sammenholdt med de senere åbne breve fra 1523 bliver det svært, for ikke at sige umuligt, at betragte den som andet end et forsøg på at rette på nogle umiddelbare 'skævheder' og urimeligheder. Den er øjeblikkestemt, som sine to efterfølgere foranlediget af direkte tilfælde af overgreb, og i modsætning til Chr. II's love er den ikke led i nogen strategi eller overordnet plan. Den bringer således intet nyt til fæsteinstitutionen. Dens hensigt synes alene at være at tage trykket af den sociale uro. Og det på en måde som ikke indebærer radikale ændringer ved fæsteinstitutionen.

34. Allen, nævnte værk bd. IV, 2 s 81f. Den fordanskede tekst her svarer i indhold til koncepten i RA. Danske kancelli B9 fol. 17b.

35. Fordansket fra »Samling af danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter«, Kbh. 1856-58 (rep. 1974).

Forordningen signifikans

At det åbne brev ikke er nogen 'livsfæsteforordning' men kun ønsker at gå i rette med kontraktbrud, understreger Scocozza overbevisende ved at påpege, at en lov om livsfæste er i klar modstrid med samtidige bestemmelser. Endvidere må det forekomme besynderligt, at en lov med et så radikalt indhold (som en indførelse af livsfæste må betegnes) ikke synes at spille nogen rolle i eftertidige domsafgørelser. Nogen egl. henvisninger til den er således ikke til at finde. (Scocozza s 190f og 198ff). Scocozza indrømmer dog, at dette argument ikke bygger på en minutøs undersøgelse af det 16. århundredes kildemateriale, og Christensen gør da også opmærksom på, at påstanden kræver nærmere undersøgelse. Måske har flertallet af bønder aldrig stiftet bekendtskab med forordningen. (Christensen (1982) ss 677 og 679). En sådan mistanke er dog nok ubegrundet. Et interessant forhold kan således påpeges, som tyder på, at forordningen har været kendt i et vist omfang på ihvertfald kongens godsområde. I lensbreve fra vornedskabets område kan således spores et træk, som ikke kan tilskrives nogen tilfældighed men må forstås på baggrund af forordningen af 14. maj 1523:

I 1509 pantsætter kong Hans Stegehus til Anders Bentsen Bille med bl.a. den betingelse, at han ikke må 'forurette de vornede og tjenere, derpå boer, (og) ej sælge eller give dem eller nogen deres sønner af godset, som de på fødte er der i lenet . . .'.³⁶ Samme forbud mod salg eller bortgivning af bønder kendes fra 7 kgl. lensbreve før 1523 og fra 34 i perioden 1524–50. Som Billes pantebrev indbefatter de 7 første både fædrene og deres sønner under forbudet, men efter 1523 kendes kun 3 tilsvarende tilfælde. Derimod inkluderer de øvrige 31(!) kun sønnerne under lensbrevens forbud.³⁷ I denne distinktion mellem fædre (: 'vornede', 'tjenere', 'bønder') og 'sønner' ligger utvivlsomt en skelnen mellem bosat og ikke bosat bonde. Der kan naturligvis ikke

lægges altfor meget ind i denne sprogbug, men den må alligevel antyde, at kongemagten (i det mindste officielt) var loyal overfor sin egen lovgivning, idet den indså at et forbud mod salg eller bortgivning (som jo sandsynligvis foregik på alle årets tider og uafhængigt af fæstets ophør) kun havde relevans for de ikke-kontraktforpligtede og ikke-bosatte bondesønner. Og tog kongen hensyn til forordningen i sine breve har den nok også været alment kendt blandt hans undersåtter.

Et argument for at forordningen af 14. maj 1523 ikke indførte et livsfæste, ja, end ikke ophøjede et sådant måske alment kendt fænomen til lov, er ikke et argument for, at livsfæste ikke fandtes og måske endda var ganske udbredt visse steder. Hvor vidt dette var tilfældet før og efter 1523, kan kun en vidtfavnende undersøgelse af 'kvantitativt' kildemateriale afgøre. Livsfæste behøver ikke have været en sjælden foreteelse. Skovklosters 37% vedvarende fæstemål er jo ingen ringe procentdel, og disse regnskaber dækkede dog trods alt 14 år. Datidens jorddrotter var jo ikke sadister, som nød at tage brødet fra deres bønder. Deres klarsyn rakte til deres pung, og sét herfra var det sund økonomi at lade en solid og efterrettelig fæster sidde på hans gård hans levetid ud (undtagen selvfølgelig hvis brugt skulle ned- eller omlægges).

Og forstået således var forordningen fra maj på sin vis uden reel betydning for forholdet mellem jordejer og fæster. Nok forbød den uretmæssig udvisning af bonden, men samtidigt indskærpede den hans pligter i tydelige vendinger. Kun den jorddrot, som ville save den gren over, han sad på, ville smide en så god og påpasselig bonde ud.

Scocozzas enkle metode taget i betragtning er hans resultater forbavsende. Så overraskende at det kan undre, at ingen tidligere har gennemskuet forordningens ordlyd og indset dens karakter. Han har herved bragt atter en del af den store mængde historisk arvegods fra forrige århundrede, som vi stadig slæber på, frem i lyset.

36. Repertorium . . . 2 R nr. 11232.

37. For kildehenvisninger se F. Pedersen, nævnte værk, bilag s XXIVf.

Utrykte kilder:

»Christiern den andens landlov«, (Arnamagnæanske samling, håndskrift nr. 804^{4to}), fotokopi v/K. Enemark, Århus universitet 1979.

RA.: Danske Kancelli B9, Kopier og koncepter til missiver, anordninger og kundgørelser for alle lande 1523, 27. maj – 28. september. (1 læg).

RA.: Næstved St. Peder Klosters (Skovklosters) Regnskaber 1467–81, xeroxkopi og afskrift v/Anna Hude, Manuskriptsamlingen VI C 28 (1 pk.).

RA.: Roskilde St. Agnethe Klosters Regnskaber 1508–13 (1515), lokalarkiver i RA nr. L44–186 (1 pk.).